

ΣΩΖΕΙΝ ΤΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ: Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΣΤΟ ΚΟΣΟΒΟ ΚΑΙ ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΜΜΕ

Γιώργος Γιαννουλόπουλος

ΠΕΡΑΣΑΝ ήδη κάμποσοι μήνες από την επέμβαση του ΝΑΤΟ στο Κόσοβο, κι ανάμεσα στην άπνοια που επικρατεί ενώ γράφονται τούτες οι γραμμές και τις εικόνες φρίκης που κατέκλυσαν τότε τις οθόνες της τηλεόρασης, έχουν παρεμβληθεί πολλά: η ενιαύσια τομή των καλοκαιρινών διακοπών, ο σεισμός στην Τουρκία –μια αναπάντεχη ευκαιρία να δείξουμε τον καλύτερο εαυτό μας– ο σεισμός στην Αθήνα, ο σεισμός στο Χρηματιστήριο... Δεν αποκλείεται όμως τώρα που ο πόλεμος στο Κόσοβο διατηρείται ακόμα νωπός στη μνήμη μας ενώ το πάθος έχει καταλαγιάσει, να ήρθε η στιγμή να ξαναδοούμε το επίμαχο πρόβλημα της στάσης που τήρησαν τα ελληνικά ΜΜΕ. Τη φορά αυτή πιο νηφάλια.

Νομίζω πως δύο λάθη ξεστράτισαν από την αρχή κι όλας τη συζήτηση. Κατ' αρχάς το επίδικο θέμα δεν έπρεπε να είναι η επαγγελματική επάρκεια των Ελλήνων δημοσιογράφων που κάλυψαν τον πόλεμο. Η ευθύνη, εφόσον υπάρχει ευθύνη φυσικά, βαράει λιγότερο τους ανταποκριτές και πολύ περισσότερο τους διευθύνοντες. Η «γραμμή», ή για όσους ενοχλούνται από τη λέξη, ο «τόνος» δίνεται αποκλειστικά στην Αθήνα και όχι από τον επί τόπου δημοσιογράφο. Κι αν κάποιες εφημερίδες ανέχονται τη διαφοροποίηση, ακόμα και τη διαφωνία, στην τηλεόραση οι πιθανότητες να ανατρέψει ο ανταποκριτής τις ειλημμένες αποφάσεις είναι από μηδαμινές μέχρι ανύπαρκτες. Για το δεύτερο λάθος ευθύνεται ο Ανδρέας Ανδριανόπουλος, ο οποίος δεν αρκέστηκε να επικρίνει τους Έλληνες δημοσιογράφους, αλλά ισχυρίστηκε επίσης ότι οι ξένοι ήταν καλύτεροι. Λάθος μεγάλο και καθοριστικό. Διότι από εκεί και μετά η συζήτηση αναλώθηκε σε αμφιβόλου ακριβείας μετρήσεις και συγκρίσεις, οι οποίες όχι μόνο ήταν άσκοπες, αλλά στηρίχθηκαν στον εξής εξωφρενικό συλλογισμό: «Κάνω καλά τη δουλειά μου αν κάποιος άλλος την κάνει χειρότερα». Όταν αξιολογούμε τους Έλληνες δημοσιογράφους, το πώς διάφοροι Άγγλοι, Γάλλοι, Πορτογάλοι κάλυψαν τον πόλεμο στο Κόσοβο, δεν έχει καμιά απολύτως σημασία. Ακόμα κι αν ήταν κάκιστοι –και ορισμένοι σίγουρα ήταν– η υποχρέωση να τηρούνται οι αρχές του κώδικα δεοντολογίας, παραμένει στο ακέραιο. Αυτή την απλή διάσταση ξέχασαν πολλοί κατήγοροι ή συνήγοροι των Ελλήνων πολεμικών ανταποκριτών.

Ήταν επίσης μια εκτροπή αποκαλυπτική διότι έδειξε πώς οι συχνά έντονοι αντιπαραθέσεις αντλούσαν το νόημά τους από μια σειρά στρεβλούς, άρρητους και γι' αυτό αντικειμενικούς «συλλογισμούς». (Παρακάτω θα συναντήσουμε κι άλλους). Να ποιο θα έπρεπε να είναι, κατά τη γνώμη μου, το κείμενο ερώτημα, που αν είχε τεθεί ευθέως θα είχαμε γλυτώσει από πολλές ασάφειες και υπεκφυγές: οι Έλληνες δημοσιογράφοι «έδρεψαν δάφνες» στο Κόσοβο επειδή κάλυψαν αντικειμενικά και αμερόληπτα τον πόλεμο ή επειδή υποστήριξαν εκείνους που είχαν δίκιο και κατήγγειλαν εκείνους που είχαν άδικο; Σπεύδω να παραδεχθώ ότι δεν πρόκειται για ερώτημα απλό ή αθώο. Κάθε άλλο. Θέτει θέμα αλήθειας και αντικειμενικότητας και συνάμα θέμα ηθικής και πολιτικής. Δηλώνει επίσης έμμεσα ότι ο δημοσιογραφικός λόγος δεν είναι ομοιογενής και προτείνει τη διάκριση ανάμεσα σε δύο διαφορετικά επίπεδα του, την ενημέρωση και το σχόλιο, ενώ υπονοεί ότι η ουσιαστική κριτική οφείλει να εξετάσει πώς αυτά τα επίπεδα συνδυάζονται. Είναι δηλαδή ερώτημα το οποίο δεν επιδέχεται προφανείς απαντήσεις. Κι αυτό μας αναγκάζει να εμβαθύνουμε.

Όταν ο δημοσιογράφος γράφει: «Το ΝΑΤΟ βομβαρδίζει την Πρίστινα», πληροφορεί και ενημερώνει. Όταν γράφει: «Κακώς το ΝΑΤΟ βομβαρδίζει την Πρίστινα» κάνει ένα βήμα πέρα από την πληροφόρηση και περνάει στο χώρο της ηθικής και συνεπώς της πολιτικής. Ως στάση είναι απολύτως θεμιτή, θα έλεγα απαραίτητη. Μπορεί να μην αρμολίζει τόσο πολύ στην τηλεόραση (το γιατί είναι μεγάλη συζήτηση, όχι όμως της παρούσης) αλλά στην έντυπη δημοσιογραφία οι διαφοροποιήσεις στο επίπεδο των σχολίων συνιστούν πραγματική πολυφωνία και θα πρέπει να τις φυλάμε ως κόρη οφθαλμού. Θεωρώ λοιπόν αυτονόητο ότι εφόσον σχολιάζουμε/ερμηνεύουμε, οι αναγνώσεις πολλαπλασιάζονται. Αυτό μπορεί να δυσαρεστεί όσους θα ήθελαν να λέμε όλοι το ίδιο. Το ζητούμενο όμως δεν είναι η ομοφωνία, αλλά το εξής: να γνωρίζουμε ποιο επίπεδο επιλέξαμε και ποιοι κανόνες ισχύουν στο συγκεκριμένο επίπεδο. Το γνωρίζουμε; Πολύ φοβάμαι πως ο πόλεμος στη Γιουγκοσλαβία τα τελευταία χρόνια έδειξε ότι εμείς οι δημοσιογράφοι αυτά τα θεωρούμε μάλλον φιλάγραμματα. Ας αρχίσουμε με το σχολιασμό. Ακριβώς επει-

δή επικαλείται την ηθική, κινητοποιεί ορισμένα γενικά κριτήρια και κανόνες, είτε μας αρέσει, είτε δεν μας αρέσει. Ήτοι, η ηθική λειτουργεί πάντα ως αφαίρεση. (Μερικοί θα διακρίνουν σ' αυτό το χέρι του επάρατου Διαφωτισμού· υπενθυμίζω ότι το «Ου φονεύσεις» της Παλαιάς Διαθήκης δεν διευκρινίζει φονέα και φονευθέντα). Για να το πω διαφορετικά, αν θεωρήσουμε έγκλημα το φόνο αμάχων, τότε οφείλουμε να καταδικάσουμε όλους τους φόνους αμάχων. Τόσο απλά. Και γι' αυτό ακριβώς ελέγχονται πολλοί δημοσιογράφοι στην Ελλάδα – αλλά όχι όλοι. Όταν άρχισαν οι επιδρομές του ΝΑΤΟ στο Κόσοβο και την υπόλοιπη Γιουγκοσλαβία, θυμήθηκαν κάποιες αρχές, απόλυτα ορθές, τις οποίες έχουν την τάση να παροπλίζουν όποτε δεν εξυπηρετούν τις ιδεολογικές θέσεις τους. Πρόκειται για χαρακτηριστική περίπτωση επιλεκτικής ηθικής αγανάκτησης. Μιλώντας γενικά, οι ωμότητες που πέρα από κάθε αμφιβολία διέπραξαν οι Σέρβοι όχι μόνο εναντίον των Κοσοβάρων, αλλά και στη Βοσνία τα τελευταία χρόνια, ποτέ δεν γέννησαν την ίδια ένταση οργής που συνόδευσε τις ωμότητες τις οποίες υπέστησαν, και μάλιστα πολύ πριν δεχθούν την εξαγνιστική επίθεση του ΝΑΤΟ. Έτσι κατασκευάστηκε ο φιλοσερβικός λόγος στην Ελλάδα, κι έτσι έφτασε στον παροξυσμό με τον πόλεμο στο Κόσοβο. Ήταν ένα μείγμα δικαιολογημένης οργής και ιδιοτελούς αμνησίας που ωθούσε διλημματικά στη συνολική αποδοχή ή απόρριψη εν ονόματι της ηθικής, ενώ η ουσία της ηθικής είναι να μην θέτει τέτοιου είδους διλήμματα. Συγκεκριμένα παραδείγματα επιλεκτικής αγανάκτησης: είχαν δίκιο όσοι έσχιαν τα ιμάτιά τους επειδή οι άνανδροι Νατοϊκοί πιλότοι σκότωσαν ανυπεράσπιστους αμάχους από την ασφάλεια των 15.000 ποδών. Φοβάμαι όμως ότι πολλοί από τους αγανακτισμένους είχαν προσπεράσει χωρίς ιδιαίτερο πρόβλημα τη σφαγή χιλιάδων ανυπεράσπιστων αιχμαλώτων στη Σρεμπρένιτσα. Scripta manent... Κι ως μου θυμίζει κάποιος τότε είδαμε Έλληνες δημοσιογράφους μέσα στα αποκαϊδία μουσουλμανικών σπιτιών στη Βοσνία ή αλβανικών στο Κόσοβο να μιλούν με κόμπο στο λαιμό για τον πόνο αυτών των ανθρώπων και να καταγγέλλουν την κτηνωδία των Σέρβων που τους έβαλαν τη φωτιά. Βλέπετε, όποτε σκοτώνουν «οι δικοί μας» καταλήγουμε στο θυμοσοφικό συμπέρασμα ότι «αυτά έχει ο πόλεμος», γενικώς και αορίστως.

Κι αν οι εν λόγω κανόνες ισχύουν στο επίπεδο του ηθικού σχολιασμού, τι γίνεται όταν περιοριστούμε στην ψυχρή και αμερόληπτη ενημέρωση; Με μια ισχυρή δόση ακούσιας ειρωνείας, η απάντηση δόθηκε από πολλούς Έλληνες δημοσιογράφους που αντιμετώπισαν ορισμένα «άβολα» γεγονότα: εκμεταλλεύτηκαν το δισυπόστατο του δημοσιογραφικού λόγου και βρήκαν καταφύγιο σε κάποιους χρυσούς κανόνες του επαγγέλματος, όπως π.χ. ότι οι πληροφορίες πρέπει να διασταυρώνονται, ότι αν υπάρ-

χουν αμφιβολίες για το τι συνέβη –και τότε δεν υπάρχουν;– πρέπει να μνημονεύονται κ.λπ. Συχνά προχώρησαν ακόμα περισσότερο: επιστράτευσαν τα γενικότερα συμφραζόμενα, και δεν παρέλειψαν να κάνουν μια αναδρομή στην πρόσφατη ή μακρινή ιστορία η οποία εξηγούσε τουλάχιστον, αν δεν δικαίωνε το παραστράτημα των «δικών» μας. Ας επανέλθουμε όμως στο γενικό πρόβλημα. Ποια κριτήρια ισχύουν στο επίπεδο της απλής ενημέρωσης; Ως γνωστόν, οι κώδικες δεοντολογίας επιβάλλουν την αντικειμενικότητα. Νομίζω όμως ότι η έννοια είναι προβληματική, κι εδώ σταματώ επειδή ούτε με παίρνει ο χώρος ούτε ωφελούν οι συζητήσεις όταν όλοι, λίγο ή πολύ, συμφωνούμε. Αλλά τούτο δεν σημαίνει ότι ο καθένας μπορεί να ενημερώνει όπως θέλει. Ίσως η μόνη λύση θα ήταν να αντικαταστήσουμε την αντικειμενικότητα με την αρχή της πληρότητας, η οποία λειτουργεί όπως και η ηθική στο επίπεδο του σχολιασμού. Δηλαδή, αν έχουμε ήδη θεωρήσει αξιομνημόνευτες διάφορες κατηγορίες γεγονότων, όπως το βομβαρδισμό κατοικημένων περιοχών, τη σφαγή αιχμαλώτων ή αμάχων, τους ομαδικούς τάφους, την εθνοκάθαρση κ.λπ. τότε οφείλουμε να μνημονεύουμε τέτοια κρούσματα, όσο πιο «ξερά» μπορούμε, όποτε και όπου συμβαίνουν. Παραδέχομαι ότι η υποχρέωση για πληρότητα και αποστασιοποίηση στην πληροφόρηση παρακάμπει ένα σωρό ακανθώδη επιστημολογικά προβλήματα, νομίζω όμως ότι είναι τελείως απαραίτητη αν δεν θέλουμε να κρυβόμαστε πίσω από το δάχτυλό μας. Όταν ένας δημοσιογράφος αγνοήσει κάποιο γεγονός, στις 99,9% των περιπτώσεων το κίνητρο είναι η συνειδητή ή ανεπίγνωστη ιδεολογική προτίμηση και όχι η μεταστρουκτουραλιστική υποβάθμιση του εμπειρικού δεδομένου.

Αυτά ως προς τα δύο επίπεδα του δημοσιογραφικού λόγου. Όμως ο πόλεμος στο Κόσοβο έφερε στην επιφάνεια και κάτι άλλο, πολύ πιο ουσιαστικό: ότι ο δημοσιογράφος δεν μπορεί να διαλέξει ή να αρκεστεί στο ένα ή στο άλλο επίπεδο, διότι κινείται πάντα στο χώρο που τα διακρίνει – είναι αυτός που συλλέγει το υλικό, το οποίο ο ίδιος θα διαβάσει. Η πληρότητα αποκτά τώρα διαφορετική σημασία. Δεν περιορίζεται στη συλλογή πληροφοριών, αλλά υποχρεώνει τη σχολιάζουσα ανάγνωση να συμπεριλάβει όσο το δυνατό περισσότερα εμπειρικά στοιχεία. Η δημοσιογραφία, επάγγελμα σχετικά νεότευκτο, ανακαλύπτει την παμπάλαια αρχή του «Σώζειν τα φαινόμενα». Όπως είχε γράψει κάποτε ο Βασίλης Κάλφας, η εν λόγω αρχή είναι αμφίσημη. Αν ονομάσουμε φαινόμενα τα γεγονότα, τα σώζουμε προσαρμόζοντας ανάλογα τη θεωρία μας, κι αυτό πιστεύω πως είναι το σωστό. Αν όμως φαινόμενα είναι τα «ένδοξα» και τα «λεγόμμενα», δηλαδή η θεωρία ή οι προκαταλήψεις μας, τότε τα σώζουμε διαβάζοντας επιλεκτικά τα γεγονότα.

Τη δεύτερη εκδοχή διάλεξαν τα περισσότερα ΜΜΕ στην Ελλάδα στο όνομα μιας θολής αριστεροσύνης σε απόχρωση γαλανόλευκη. Αν και ο Hegel δεν απασχολεί ιδιαίτερα τον κλάδο μας, ο πόλεμος στο Κόσοβο έφερε στην επιφάνεια μια λανθάνουσα «εγγελιανή» εκδοχή της δημοσιογραφίας: η αντικειμενικότητα ταυτίστηκε με την υποστήριξη των δικαίων, δηλαδή εκείνων που αντικειμενικά ενσαρκώνουν την ανέλιξη της ιστορίας. Μόνο που στην υπό εξέταση περίπτωση, η διαλεκτική λογική έγινε απλώς κυκλική. Έτσι η διάκριση ανάμεσα στα δύο επίπεδα καταργήθηκε, κι όλα έγιναν εύκολα. Έχοντας διαβάσει και ακούσει κάμποσους υπέρμαχους της μαχόμενης ελληνικής δημοσιογραφίας, σχημάτισα την εντύπωση ότι η επιχειρηματολογία τους στηρίζεται στον εξής απλό αλλά στρεβλό συλλογισμό: «Οι Αμερικανοί είναι κακοί, εγώ κάνω αντιαμερικανική δημοσιογραφία, άρα είμαι καλός δημοσιογράφος». Δεν χρειάζεται πολλή σκέψη για να καταλάβει κανείς ότι ο ισχυρισμός είναι άκυρος, και γι' αυτό μάλλον δεν διατυπώνεται τόσο καθαρά. Παρ' όλα αυτά όμως έχει πείσει. Γιατί; Ίσως επειδή συνοδεύεται σιωπηρά από έναν άλλο ο οποίος αγγίζει το θυμικό μας, τη μνήμη μας και τις γενικότερες ιδεολογικές επιλογές μας: «Όποιος κατηγορεί τους Σέρβους αποδέχεται τα επιχειρήματα των Αμερικανών, άρα τους υποστηρίζει». Δεν είναι διόλου τυχαίο ότι πολλοί ξένοι, υπέρμαχοι του ΝΑΤΟ και ορκισμένοι εχθροί των Σέρβων, επικαλέστηκαν ακριβώς την ίδια λογική αντιστρέφοντας απλώς τους όρους, για να καταγγείλουν ως τσιράκια του Μιλόσεβιτς όσους τόλμησαν να επικρίνουν τους Αμερικανούς. Αυτή είναι η διαβόητη δαιμονοποίηση. Αν οι Αμερικανοί ή ο Μιλόσεβιτς θεωρηθούν το υπέρτατο κακό (δεν σας έκανε εντύπωση ότι και οι δύο παρομοίασαν τον αντίπαλό τους με τον Χίτλερ;) τότε οι διακρίσεις εξαλείφονται, τα επίπεδα ταυτίζονται, και τα προβλήματα λύνονται ή μάλλον καταργούνται ως δια μαγείας. Οι δαίμονες δεν είναι απλώς κακοί ή έστω πολύ κακοί - είναι όσοι εξαγνίζουν τους αντι-

πάλους τους. Η δαιμονοποίηση και των Αμερικανών και του Μιλόσεβιτς, επικαλούμενη εκβιαστικά ψευτοδιλήμματα, οδήγησε σ' έναν χονδροειδή αλλά εξαιρετικά αποτελεσματικό μανιχαϊσμό που στιγματίζει οποιαδήποτε κριτική της άλλης πλευράς ως ποταπή απόπειρα ηθικού συμψηφισμού. Στα αυτά φτάνει ο απόηχος μιας παλιάς, ανατριχιαστικής φράσης: «Κουβάλησες νερό στο μύλο του ιμπεριαλισμού...» Τόσο εύκολα ξεχνάμε;

Κι όμως, αν μου επιτραπεί να μιλήσω προσωπικά, δεν αντιμετωπίσα το παραμικρό συνειδησιακό πρόβλημα καταδικάζοντας την Αμερικανική επέμβαση στο Κόσοβο δίχως να παραβλέψω τα εγκλήματα που διέπραξαν «τ' αδελφια μας» οι Σέρβοι. Θα έλεγα μάλιστα ότι είναι πολύ πιο εύκολο να απορρίψει κανείς την προσχηματικά ηθική επέμβαση των Αμερικανών, αν προηγουμένως είχε κάνει το ίδιο όταν τα θύματά τους ήταν οι θύτες. Έχοντας όμως πάντα κατά νου το εξής κομβικό συμπέρασμα, όπου συγκλείνουν όλα τα νήματα: το γεγονός ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση της Νατοϊκής επίθεσης στο Κόσοβο οι φιλοσέρβοι είχαν δίκιο δεν συνιστά γενικότερη δικαίωσή τους και μάλιστα αναδρομική.

Πιστεύω πάντως ότι η συζήτηση για το πώς κάλυψαν τα ελληνικά ΜΜΕ τον πόλεμο στο Κόσοβο δεν θα πρέπει να περιοριστεί σε αμοιβαίες μομφές. Αν και σίγουρα ήταν ένα γεγονός που μας φόρτισε, ίσως να έχει μεγαλύτερη σημασία ως ερέθισμα για σκέψη. Ελπίζω επίσης, τέτοιου είδους συζητήσεις να φέρουν επιτέλους στο φως, όχι μόνο τις εντός του κλάδου αντιδικίες, αλλά την κρυμμένη δομή του δημοσιογραφικού λόγου, τα διάφορα επίπεδα και τις διασυνδέσεις τους, με δυο λόγια την πολυπλοκότητα αυτής της τέχνης, της τόσο ταπεινής και εφήμερης. Τελική διευκρίνιση: ακόμα κι εμείς οι δημοσιογράφοι είμαστε άνθρωποι με παρελθόν, με αισθήματα, με προκαταλήψεις, αν θέλετε. Γι αυτό δεν κακίζω όσους δεν μπόρεσαν να σταθούν ακριβοδίκαιοι - μπόρεσε κανείς; - αλλά όσους δεν προσπάθησαν καν.